

הברון הירש
(באדיבות DanWymanBooks.com)

פלשתינה או ארגנטינה?

הברון הירש, הרצל ומדינת היהודים

חיים אבני

היהודים". נראה שהוא הצליח לעורר את סקרנותו של הברון, משום שכאשר התברר לו שהוא יחזור לפריז לשהייה קצרה של 48 שעות הוא היה מוכן להקצות כשעה או יותר להרצל. הפגישה התקיימה בארמונו המפואר בפריז, ב־2 Rue de l'Élysée המשמש כיום את משרד החוץ הצרפתי. ביום ראשון בשבוע, 2 ביוני 1895, יום חג הפנטקוסט הנוצרי, עלה הרצל במדרגות הארמון המפוארות, לפגישה שהיתה מבחינתו

היהודית. אולם למה דווקא ארגנטינה? במה זכתה המדינה המרוחקת עם נוכחות יהודית מזערית לשמש כאלטרנטיבה לארץ ישראל? התשובה לתהייה זו קשורה לפגישה של תיאודור הרצל עם הברון מוריס דה הירש. כידוע, הירש הקים את חברת יק"א והעמיד לרשותה כמעט את כל כספו. הוא הקים מפעל התיישבות חקלאית בארגנטינה, ואף שימש כמנהלו. הרצל פנה אל הברון, ששהה אז בלונדון, כדי לשוחח איתו "בשאלת"

פלשתינה או ארגנטינה?

ל המעיין בספר "מדינת היהודים" של חוזה מדינת ישראל, לא יוכל להתעלם מהכותרת שהרצל קבע לאחד הפרקים העיקריים: "פלשתינה או ארגנטינה?". הרצל מרחיב על יתרונותיו היחסיים של כל אחד משני היעדים שאליהם ניתן לכאורה לכוון את המפעל הלאומי. את ההכרעה הוא מותיר ל"חברת היהודים" - הגוף המיועד לנהל את הקמת המדינה

פרופ' חיים אבני - פרופסור (אמריטוס) של המכון ליהדות זמננו, באוניברסיטה העברית. מייסד וראש המדור ליהדות אמריקה הלטינית, ספרד ופורטוגל במכון. ספרו האחרון: 'טמאים' - סחר בנשים בארגנטינה ובישראל, תל אביב 2009.

(ארכיון יד יצחק בן-צבי)

האיכרים הללו. אלה בוודאי מאמינים שזכותם לקבל תמיכה ממשך לעד, והרי לא כך מעודדים את הרצון לעבודה. יהודי יצוא כזה אינו שווה את הסכום שהוא עולה לך. וכמה כאלה תוכל לשתול שם בכלל? חמישה-עשר אלף? עשרים אלף? [...] ברחוב אחד ברובע היהודי בווינה חיים יותר."

הרצל הציע דרך חינוך שונה להמונים: טיפוח הצטיינותם של יהודים בכל משלוחי הירד ותחומי החיים ופרסום הצטיינות זו. הרצל חשב שיש להקצות פרסי ענק על "מעשים לתפארת" של יחידים. כך יוצר תמריץ לכל האחרים לשאוף לפרסום ותגמול דומים, וכך גם תנתן תשובה הולמת לאנטישמנים משום "שכך יוודע שיש יהודים טובים ורבים כל כך". כאן שיסע הברון את דבריו ואמר: "לא, לא, לא! אינני רוצה כלל להעלות את הרמה. כל האסונות באים כי היהודים מבקשים להמריא גבוה מדי. יש לנו יותר מדי משכילים. מגמתה היא לעצור בעד השאפתנות של היהודים. אל להם להתקדם הרבה כל כך. מכאן כל השנאה."

על פי עדותו, היה זה הרצל שהפסיק את השיחה. הוא קם, שם בכיסו את הניירות שהכין, לאחר שהספיק למסור את תכנם של 6 עמודים בלבד מתוך כ-22 שהיו בידו, והם נפרדו. אולם זאת לא לפני שהברון שאל- העיר בסרקאזם לגבי כל תכניותיו של הרצל: "מנין תקח את הכסף? רוטשילד יחתום על 500 פרנקים", ובכך נתן ביטוי לזילזולו ברוטשילדים שלא ראו אותו ראוי לחברתם, ולזילזולו בפעולותיו הפילנתרופיות מועטות ההיקף של הנדיב הידוע בארץ ישראל. הרצל חזר נסער לביתו, רשם ביומנו בפירוט רב את השיחה עם הירש, והחל ברישום קדחתני של רעיונותיו. תהליך זה נמשך, על פי עדותו, שבועות רבים, שבהם "כתבתי בהליכה, בעמידה, בשכיבה, ברחוב, בעת האכילה, בלילה כשהדברים עקרו אותי מהשינה". ומכל אלה צמחה "מדינת היהודים".

"מדינת היהודים" בארגנטינה

"גם בנוגע לתכניות שלי בארגנטינה המידע שלך איננו מהימין!" אמר הברון להרצל; ואכן המידע של הרצל בכל הנוגע למפעלו של הברון בארגנטינה היה זעום ביותר ונבע רק ממה שפורסם בעיתונות.

הניסיון הראשון לגייס את "יהודי הכסף" למימוש רעיונותיו. על פרטי הפגישה אנו למדים בהרחבה מרישומיו המפורטים של הרצל ביומנו, ואילו במסמכי הברון לא נמצא לה עד כה הר כלשהו.

הרצל תיעד בכתב את דעותיו ואת הצעותיו. הוא פתח בדברים כלליים על תולדות היהודים באלפיים שנות גלותם - העדר "הנהגה מאוחדת של הפוליטיקה שלנו" והניווט הפנימי, תולדת תנאי הגטו שבהם חיו וחיים יהודים. שינויים של שני אלה חייבו לטענתו, קודם כל חינוך ראוי להמוני היהודים, ו"בשביל תהליך החינוך רוצה אני להקדים ולהציע שיטות שונות לגמרי מאלו שלך", הוא אמר לברון, "בראש ובראשונה בעניין של עקרון הצדקה, שהוא בעיני שגוי לחלוטין. אתה מגדל שנוררים" הוא הטיח באזני הברון. "לפני שנים שמעתי שנסיונותיך בארגנטינה עם היהודים אינם נושאים פרי, או שאינם עולים יפה [...] היהודים הארגנטינים שלך מתנהגים בהפקרות, כך סיפרו לי. פרט אחד הדברים אותי: שהבית שבנו תחילה היה בית מיוחד במינו". הרצל התכוון לבתי הבושת ולסוחרים בנשים יהודיות, שהעיבו על חייה של הקהילה הקטנה שהלכה והתהוותה בארגנטינה והמידע עליהם היה נפוץ באירופה. הברון ענה לו: "לא נכון, את זה לא בנו המתיישבים שלי". הרצל המשיך: "מכל מקום לא זו הדרך להתחיל בעניין כפי שעשית אתה. גררת לשם את היהודים"

הרעיון שהביא את הברון הירש למפעלו בארגנטינה לא היה מפעל התיישבות צר ממדים, כפי שסבר הרצל, אלא חזון בעל מימדים מדיניים שנועד לפתור את בעייתם של היהודים הנרדפים ברוסיה הצארית על ידי יישוב של לפחות מאות אלפים מהם כחקלאים בשטח רצוף של קרקע, בטרטוריה ארגנטינית. טרטרוריה זו, כך הוא סבר, הייתה עתידה להפוך ל"פרובינציה" ולהוות "מעין מדינה יהודית" (Un sort d'etat Juif), כלשונו. בכך דומה תכניתו שנהגתה בשנת 1891, למה שהרצל יציע חמש שנים לאחר מכן ב"מדינת היהודים". בכך גם היו שניהם שונים מהברון רוטשילד שהחל, בעשור שלפניהם, לתמוך בישובי העלייה הראשונה. כאיש ביצוע, שהאמצעים הכספיים להגשמת תכניותיו היו בידו, הירש הביע את רעיונו המדיני במכתביו לר"ר וילהלם לונטל, עושה דברו הראשון בארגנטינה, ומי ששכנע אותו להפוך מדינה זו ליעד אפשרי להגירת יהודים. הוא חזר על כך גם באזני כמה ממנהלי מפעלו האחרים. הללו, בהכירם מקרוב את החיים הפוליטיים בארגנטינה, הזהירו את

המחוזות בהם התיישבו היהודים בארגנטינה

גאוצ'וס חודיאוס (הבוקרים היהודים)

מלווה במומחה לחקלאות החל דוד פיינברג, מזכיר הוועד של יק"א ברוסיה, במיון המועמדים. הללו היו צריכים להיות בעלי ניסיון חקלאי מוכח שברשותם אמצעים כספיים, ולו גם מצומצמים, ובמשפחתם לפחות עוד שני צעירים בגיל העבודה. על פי התכנית של הברון צריכים היו המועמדים להיות מאותו יישוב ולהתארגן בקבוצות של חמישים משפחות. כל אחת מהן היתה אמורה לבחור מתוכה שני נציגים ולהפקיד בידיהם את כל הסמכויות לתכנון וניהול התנחלותם. המנהלה בבואנוס איירס היתה אמורה לסייע לנציגים במשימתם, אך לא לבוא במקומם. היקף המיון הראשון היה אמור לכלול תשע קבוצות ובסך הכל 450 משפחות גדולות. בסוף שנת 1892 הושלם המיון ונציגי הקבוצות הוזמנו לפגישה עם הברון בפריז, בדרכם לארגנטינה. היה זה רעיון מעין קואופרטיבי, שלא צמח כקואופרטיבים אמיתיים מלמטה, אלא תוכנן ונכפה על ידי המארגנים מלמעלה. חרף אופיו המתקדם ו"הסוציאליסטי" לכאורה, הוא נועד, מבחינת הברון, להבטיח מנהלה פשוטה וזולה.

בניגוד להאשמתו של הרצל, לא נועד המפעל של הברון הירש להיות מפעל פילנתרופי של צדקה, אלא מפעל עסקי שמהכנסותיו תמומן המשך פעולת ההתיישבות. ההתקשרות החוזית בין המתישבים לחברת יק"א הוכרזה והוזכרה בשעת מיונם, אולם לא נמסר בידיהם החוזה שעליו היו אמורים לחתום, משום שחוזה כזה עדיין לא היה בנמצא. בשנת 1894 הושלמו ההכנות ועתה התברר שהברון בחר בנוסח של חוזה של

מאוריסיו, כפרובינציה בואנוס איירס, שהיא גם היחידה שנקראה על שמו של הברון מוריס דה הירש. סמוך לאחריה נוסדו כפרובינציה אנטרה-ריוס המושבות סן אנטוניו וקלרה - על שם רעייתו של הברון. במקביל, ביססו מנהלי המפעל בבואנוס איירס את מצבה של המושבה מוזסוויל, כפרובינציה סנטה-פה, שקרמה ליצירתה של חברת יק"א ועצם הקמתה, ביוזמתם של מהגרים-מתיישבים יהודים, היה אחד הנימוקים שמכוחם נטה הברון לקבוע את מפעלו בארגנטינה. רכישת הקרקעות הדרושות לכל אלה והטיפול בהתיישבות בהן הפך עד מהרה לעיסוקם הבלעדי של מנהלי המפעל בארגנטינה.

בחירת הגאוצ'וס היהודים

את מפעלו הגדול רצה הברון הירש לבסס על העתקה מתוכננת ומסודרת של המתישבים מרוסיה. לצורך כך הוא הקים בשנת 1892 ועד ציבורי בסנט פטרסבורג, בראשות הברון הוראץ גינצבורג ובהשתתפות אחדים מהיהודים העשירים והבולטים ביותר בקיסרות הרוסית. הוא הגיע באותה שנה להסכם רשמי עם ממשלת הצאר. לפי הסכם זה יותר למתיישבים להגר מרוסיה, והוא יערוך כספית לכך שהם לא ינסו לחזור אליה. כדי להבטיח את התאמת המתישבים לעבודת האדמה בארגנטינה, הוא החליט לבחור את חלוצי המפעל הגדול, מבין האיכרים היהודים שחיו במושבות החקלאיות שקמו, החל מהרבע הראשון של המאה ה-19, בפלכים הדרומיים של רוסיה ובסרביה. הצלחתם של אלה, בארגנטינה, כך הוא קיווה, תהווה דוגמא ומופת להמוני היהודים הלא-חקלאים שיבואו בעקבותיהם.

הירש מפני גילוי מטרתו זו ברבים, דבר שהוא אכן נמנע מלעשותו. אולם הוא התמיד במיון סקרים וחוות דעת על שטחים בלתי מיושבים שבהם ניתן יהיה להקים את המפעל הגדול. ואכן, בחודש אוקטובר 1891 ניהל ד"ר וילהלם לוונטל, בשמו, משא ומתן עם ממשלת ארגנטינה על רכישה של שטחי קרקע בטריטוריות הצפוניות של ארגנטינה (צ'אקו ופורמוסה) וקבלת זכויות ליישובם בהיקף של 1,300 לגואס (לגואה היא יחידת קרקע של עשרים וחמישה קילומטרים רבועים, כלומר כ-32,500 קמ"ר). המשא ומתן הניב הסכם שלא מומש, משום שבית הנבחרים של ארגנטינה, מזה, והברון עצמו, מזה, מטעמים שונים אלה מאלה, נסוגו ממנו.

ההתיישבות המצומצמת שצמחה כתוצאה מיוזמתו היתה בעיניו בגדר תקלה, שאותה הוא נאלץ לקיים בעל כורחו, אך לא אליה כיוון את מעשיו.

בשנת 1891, שבה הקים את חברת יק"א, ובשעה ששליחיו ניסו לאתר את "שטחי העתיד", כלשונו, החלו להגיע לנמל בואנוס איירס מאות רבות של פליטים יהודים מרוסיה. הם נשלחו לשם על ידי אגודות העזרה של יהודי גרמניה שטיפלו בהם, ובלחץ הנסיבות אישר הברון את בואם. בלטו ביניהם כ-800 נוסעיה של אוניה אחת - "הפמפה" - שהביאה לבואנוס איירס יהודים רוסים שהיו בדרכם לארץ-ישראל. סגירת שערי העלייה באותה שנה על ידי השלטונות העות'מאניים הפכה אותם לפליטים שנתקעו בתורכיה, בין הגבולות. כל אלה חייבו את רכישתם בחופזה של "שטחי הווה", ואת יישובם, ללא קשר לתכנית הגדולה. כך נוסדה המושבה הראשונה של חברת יק"א,

תיאטרון קדימה במחזורויל (באדיבות מרכז זלמן שז"ר וקרן אבי חי)

בית כנסת 'הברון הירש' במחזורויל, נוסד ב-1896

אמר להרצל. אולם באותה שעה כבר נתקשרו עננים קודרים בשמי המפעל וכחצי שנה לאחר מכן הגיע המפעל עד משבר: הניסיון של המנהלים בבואנוס איירס לאלץ את המתיישבים לחתום בעל כורחם על החוזים המוצעים, כשלונותיה של ההנהלה בכל הנוגע להכנות לקראת הקציר, אסונות טבע פתאומיים שהשמידו כמעט את כל היבול, ומצבורי מרירות קודמים, גרמו למרד של המתיישבים נגד יק"א, תוך נסיונות להסתייע במאבקם בשלטונות מקומיים.

בחדש ינואר 1896, מאוכזב ומיואש ממפעלו בארגנטינה החל הברון לטפל בהכנסת תיקונים בתקנון של חברת יק"א כדי לשנותו מהיסוד; אולם הוא לא הספיק להשלים מהלך זה משום שב-21 לאפריל 1896, בשעותו באחרות הציד שלו בהונגריה, הלך לעולמו במפתיע.

באותה שעה היו ברשותה של חברת יק"א בארגנטינה 200,619 הקטר שמהם עובדו 37,384 הקטר בלבד. מספר המשקים בחמש המושבות של החברה – שהיו פרושות בשלוש פרובינציות – היה 910 בלבד, ומספר הנפשות בהם הגיע בסך הכל ל-6,757. תשעה ימים לפני פטירתו הוא כתב למנהלי מפעלו בבואנוס איירס: "טעינו טעות מוחלטת בכמה עניינים ואין זו כלל טעותכם אלא טעותנו אנו בפריז. טעינו: 1. בבחירת הארץ; 2. בחישוב הוצאות ההתנחלות הדרושות למשפחה; 3. בחישוב ההכנסות האפשריות מעיבוד חקלאי; ולבסוף, 4. בכורשם של המתיישבים. ברור הדבר שחישובינו היו פגומים מיסודם". הדברים הוסבו על המפעל המצומצם שהוקם; החזון הטריטוריאליסטי שהביא אותו לארגנטינה – היה זה מכבר רעיון שהתברר.

בניין התאגיד החקלאי ע"ש הברון הירש במחזורויל (באדיבות הקהילה היהודית בארגנטינה (Centro de Documentación e Información sobre Judaísmo Argentino "Marc Turkow" de AMIA)

ויחד עם זה תמנע מהם היכולת לסכך את חברת יק"א במשפטים נגדה.

החווה והחזון – סוף

ב-2 ביוני 1895, בעת פגישת הברון הירש עם הרצל, הוא היה עדיין מלא תקווה בהצלחת מפעלו. לאחר דחיות רבות ותקלות הן ברוסיה והן בארגנטינה הגיעו הקבוצות הראשונות לארגנטינה והקימו בפרובינציה אנטרה-ריוס את המושבה לוסיינוויל, בה הונצח שמו של לוסין, בנם היחיד של הברון ורעייתו, שפטירתו בדמי ימיו המריצה את הוריו להפנות את מרצם והונם לטיפול בבעיות העם היהודי. בשעה שנפגש עם הרצל נראה היה לו שתוכניותיו מתחילות להתגשם. "כשתפרח המושבה יש בדעתי לשכור ספינה אנגלית יפה, להזמין מאה כתבים – אותך אני מזמין כבר היום – ולהפליג אתם לארגנטינה" הוא

"הבטחת מכירה" ולא של מכירה רגילה שבה המתיישב העומד בתנאיו מקבל לבעלותו את נחלתו. למרות זאת הטיל החווה על המתיישבים את מירב החובות כלפי החברה המיישבת ואת הסיכונים שבעיבוד החקלאי. אמנם לפי החווה יק"א מספקת לו את הקרקע, הציד והתמיכה החומרית עד שיתבסס – אך כל אלה הם הלוואה שעליה יש להוסיף ריבית בשיעור חמישה אחוזים. הברון ועושי דברו בבואנוס איירס יכלו אמנם למצוא בין דוגמאות החוזים שהיו נהוגים אז בארגנטינה נוסח רך ומתון יותר בכל הנוגע לזכויות המתיישב, אולם הם בחרו באחד החמורים מכולם, וזאת מתוך הצהרה שכארגון שעיניו אינן נשואות להפקת רווחים מהמפעל, יוכלו המתיישבים להישען תמיד על טוב לבם של הברון ועושי דברו – דהיינו על הפילנתרופיה שלהם –